

INDUSTRIA 1

NIEUWSBULLETIN

nr. 1 | Mei 2012

Inhoud: 41 Industriamonument 42 Berichten 47 Literatuur 47 Colofon

Industriamonument: Winterswijk, bleekterrein

Winterswijk. De tegenwoordig vrijstaande schoorstenen van de Winterswijkse Bleek na het instorten van het Bleekhuis dertig jaar geleden. Foto's Marcel Overbeek

Marcel Overbeek - Aan de zuidrand van Winterswijk ligt een natuurgebied, met als bijzondere cultuurhistorische elementen het strandbad uit de jaren dertig van de vorige eeuw en de overblijfselen van de Winterswijkse Bleek.

Het strandbad, een betonnen zwembadcomplex met een restaurantgebouw in Amsterdamse Schoolstijl, is in 2009 gerestaureerd na jaren van leegstand. Hiernaast ligt het complex van de voormalige Winterswijkse Bleek. Op dit laaggelegen terrein, doorsneden met een kunst-

matig aangelegd slotenstelsel, werden vroeger de textielproducten van de Winterswijkse textielfabrieken gebleekt, een ambachtelijk proces dat al eeuwen oud is.

De Winterswijkse Bleek werd omstreeks 1950 gesloten en raakte daarna in de vergetelheid. Het Bleekershuis, waar met stoomkracht de textielgoederen werden bewerkt, raakte in de loop der jaren totaal in verval door leegstand, en in de jaren tachtig zakten de muren in elkaar. Wonderwel bleven van het complex de beide vierkante, gemetselde schoorstenen overeind staan. Dit voor Nederland unieke ensemble van een tweelingschoorsteen wordt sinds januari gerestaureerd. Bij deze operatie wordt het zwaar aangetaste metselwerk van beide

schoorstenen zorgvuldig hersteld, en wordt het beton, dat in 1980 in de schoorstenen is gestort, verwijderd.

Na voltooiing van de restauratie van de schoorstenen zullen de contouren van het verdwenen blekerijgebouw worden geaccentueerd. De schoorstenen zijn vorig jaar op de lijst van gemeentelijke monumenten geplaatst. De Bleekweide is in 2009 al door Natuurmonumenten in de oorspronkelijke staat teruggebracht. Het ensemble van het bleekveld, de nabijgelegen Slingebeek en de beide schoorstenen vormen een uniek en zeer zeldzaam voorbeeld van een 19e eeuws blekerijcomplex.

Berichten

Groningen. De laatst overgebleven fabrieksschoorsteen aan het Boterdiep stond dit voorjaar in de steigers. Foto's Bart Kempinga

Groningen

Creatieve toekomst voor laatste pijp Boterdiep

Groningen - De restauratie van de fabrieksschoorsteen achter de voormalige Simplonfabriek aan het Gedempte Boterdiep in de stad Groningen is begin maart van start gegaan. Stichting 'de Laatste Pijp' heeft ruim vier jaar gelobbyd om de voor de restauratie benodigde 90.000 euro bij elkaar te krijgen. De restauratie duurt ongeveer acht weken.

De 40 meter hoge fabriekspijp was oorspronkelijk van Gerzon's conservenfabriek, die na 1945 in gebruik werd genomen door de kledingfabrikant Simplon. Het is de laatste grote fabrieksschoorsteen in de binnenstad van Groningen. Stichting 'de Laatste Pijp' heeft de schoorsteen gekocht, als gemeentelijk monument voorgedragen en het geld voor de restauratie ingezameld. Daar ging behoorlijk wat tijd mee heen. Dit soort projecten kost altijd veel moeite, zegt voorzitter Bart Kempinga. 'Maar het is eindelijk gelukt. Ze zijn maandag begonnen.'

De fondsenwerving begon in 2007, vlak aan het begin van de financiële crisis. Uiteindelijk heeft 'de Laatste Pijp' steun gekregen van fondsen, particulieren, gemeente en provincie. Schoorsteen- en ovenbouw Harm Meijer uit Ten Boer klaart de klus. De pijp uit 1919 krijgt nieuw voegwerk, scheuren worden hersteld en de zwavel die binnenin de schoorsteenpijp is afgezet moet chemisch verwijderd worden.

'De jongens die hier aan het werk zijn hebben prachtige verhalen', zegt Kempinga. 'Eigenlijk gebeurt het nu nog net als in de middeleeuwen. Prachtig om te zien.'

Zodra de schoorsteen is gerestaureerd, zal hij het symbool worden van de creatieve ontwikkelingen in het Ebbingekwartier. Kunstenaar Sjanet Bijker heeft een speciaal lichtkunstwerk ontworpen voor de fabriekspijp.

Geld voor erfgoed strokartonindustrie

Pekela - De gemeente Pekela heeft een subsidie van 2.500 euro toegekend aan het project 'De mensen van de strokarton'. Via dit project wil men zich inzetten voor het behoud van het nog aanwezige erfgoed van de strokartonindustrie in Oost-Groningen.

Tot de jaren zeventig van de vorige eeuw werd de streek rondom Oude- en Nieuwe Pekela nog gedomineerd door de vele strokartonfabrieken. De opkomst van andere, modernere verpakingsmiddelen als plastic heeft deze industrie tot marginale omvang teruggebracht. Alleen in Hoogezand is nog een kartonfabriek actief. In Oude Pekela zijn nog delen van de strokartonfabriek van de Fa. Free behouden gebleven.

Pronkstuk in dit complex is de aanwezigheid van een oude stoommachine, die nu als een industrieel-archeologisch overblijfsel verborgen staat in een voormalig ketelhuis. Voor het behoud van deze unieke machine, de laatste in Groningen in situ nog aanwezige stoommachine, is een speciale stichting opgericht, de Stichting Stoommachine Free en Co. Volgens de gemeente Pekela is het van belang dat aandacht wordt besteed aan het behoud van erfgoed uit de strokartonindustrie. Mogelijk komt het tot een speciaal museum over de geschiedenis van deze bedrijfstak, die ooit zo belangrijk was voor deze regio.

Pekela. Oude stoommachine voor de strokarton-industrie in Oost-Groningen

'De Zwarte Silo' wordt gerestaureerd

Deventer - Op 16 april is door Arno Boon, directeur van BOEi, wethouder Marleen Huizingh van de gemeente Deventer, en Overijssels gedeputeerde Bert Boerman met een bijzondere handeling geheel in stijl van het Havenkwartier Deventer het startsein gegeven voor de restauratie van 'de Zwarte Silo' aan de Prins Bernhardsluis in Deventer. Deze eerste (1924) betonsilo van Deventer was gemaakt met glijbekisting en had ruimte voor een paardenstal, zoutopslag, pakhuis en kantoor in de onderbouw.

De graansilo had een capaciteit van 1.500 ton en werd gebouwd naar een ontwerp van de Deventer architect M. van Harte. De silo met het aangrenzende pakhuis zijn gedeeltelijk boven het water gebouwd. De zwarte kleur ontstond door het aanbrengen van een bitumenlaag waarin fijn grind is verwerkt. In de jaren vijftig werd de silo verkocht aan de firma Codo, en in 2006 aan For Farmers. De laatste jaren was een deel van de Zwarte Silo in gebruik als kantoor- en expositieruimte van de Stichting Industrieel Erfgoed Deventer. Arno Boon, directeur BOEi: 'We zijn heel blij met dit project. Het is een uitdagende klus om de Zwarte Silo te restaureren en een nieuw leven te geven. BOEi streeft naar herbestemming met horeca. Daarvoor zijn al goede contacten gelegd met een mogelijke exploitant.'

De aankoop van het siloterrein in maart vorig jaar door de gemeente Deventer werd mede mogelijk gemaakt door een subsidie van Overijssel. De provincie verleende de flinke subsidie met als voornaamste eisen het behoud, herstel en de inpassing van het industriële erfgoed in het Havenkwartier.

Deventer. De Zwarte Silo in het Havenkwartier, wachtend op de restauratie. Foto Marcel Overbeek

Berichten

Nijkerk. Het tabakspakhuis is tegenwoordig in gebruik bij 4D architecten. Foto Marcel Overbeek

Nijkerk - Nijkerk was in de 17e en 18e eeuw een belangrijke spil in de Nederlandse tabaksindustrie, mede dankzij een combinatie van factoren als de aanwezigheid van goede grond, voldoende arbeidskrachten en de nabijheid van water. In Nijkerk werd de tabak verbouwd en gedroogd en vervolgens in Amsterdam verder verwerkt tot snuif-, pruim- en pijptabak. Voor

Gelderland

Tabakhuis nu kantoor met multifunctionele ruimte

de opslag van tabak werden verspreid door het dorp diverse pakhuizen gebouwd, waaronder het Tabakhuis van de joodse familie Italiaander. Willem Alex Jansen en Alex Drost van 4D architecten kochten dit pand in 2009. Na een jaar restaureren en verbouwen is hier sinds eind vorig jaar hun kantoor gevestigd. Willem Alex vertelt over het avontuur dat ze aangingen met het Tabakhuis. 'Voor ons bedrijf waren we al een tijdje op zoek naar een ander pand. Ik woon zelf in Nijkerk en de oude pakhuizen in deze plaats heb ik altijd erg mooi gevonden. Het industriële karakter van deze panden sprak mij erg aan. Het Tabakhuis was in eigendom van een woningstichting, die nog op zoek was naar een definitieve bestemming. Ik ben met deze stichting in gesprek gegaan om de mogelijkheden van het pand eens te bekijken. Puur persoonlijke interesse eigenlijk, maar mijn collega zag meteen de mogelijkheden voor ons bedrijf.'

'De onderhandelingen hebben wat tijd gekost. We moesten de woningstichting overtuigen dat

we het pand niet kochten als projectontwikkelaar, maar dat we er zelf in wilden werken. Ons plan was om nieuw leven in dit pand te blazen en er een mooie werkomgeving van te maken. Daarbij stond ons een creatief fabriekje voor ogen. Het pand was te groot voor ons bedrijf alleen, dus we zijn op zoek gegaan naar bedrijven die bij onze creatieve instelling passen.'

Voor de restauratie van het pakhuis, dat in verwaarloosde staat verkeerde, is een jaar uitgetrokken. De casco-restauratie van het 33 meter lange pand werd door een aannemer gedaan, de rest is door de eigenaar in eigen beheer gedaan. Aan de buitengevels zijn het metselwerk en de betonnen kozijnen hersteld. De restauratie is bekostigd door gemeentelijke en provinciale subsidies.

Op de begane grond is nu een multifunctionele ruimte ingericht. Daar vinden workshops en exposities plaats. 'Bezoekers kunnen daar vrij naar binnen lopen. Zo geven we het pand een beetje terug aan de stad.'

Limburg

Nedinsco dit jaar gerenoveerd

Venlo - De periscopfabriek van de Nederlandse Instrumenten Compagnie (Nedinsco) in Venlo wordt dit jaar gerenoveerd en getransformeerd tot een woon/werkgebouw, naar ontwerp van architectenbureau Diederendirix uit Eindhoven. In februari is de ombouwoperatie begonnen met het strippen van de bedrijfsgebouwen tot op het betonnen casco. Het nu kale casco van de Nedinscofabriek zal over een jaar plaats bieden aan 27 starterappartementen, de radio- en televisiestudio's van Omroep Venlo en Limburg-1 en een gedeelte van het nieuwe stadskantoor. Om plaats te bieden aan dit nieuwe gebruik wordt het rijksmonument gerestaureerd en getransformeerd. Het oorspronkelijke fabriekscomplex voor de Nederlandse Instrumenten Compagnie werd rond 1920 ontworpen door de Duitse

architect Hans Schlag, voor de productie van periscopen van Carl Zeiss Jena. De fabrieksgebouwen werden in een zeer moderne architectuur gebouwd, als een vroeg voorbeeld van de Nieuwe Zakelijkheid.

Venlo. Nedinsco, gestript voor de transformatie. Foto Marcel Overbeek

Blikvanger in het bedrijfscomplex is de 40 meter hoge bedrijfstoren, die speciaal werd gebouwd voor het testen van verticaal geplaatste periscopapparatuur. Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog werd de fabriek zwaar beschadigd door bombardementen, maar kon in de oude staat worden herbouwd. Inmiddels is de fabriek op de lijst van rijksmonumenten geplaatst.

Het Nedinsco-terrein is in de loop der tijd verworden tot een conglomeraat van verschillende fabriekshallen, waar ook een voormalige chocoladefabriek aan de Molensingel deel van uitmaakt. De transformatie is onderdeel van Plan Maaswaard. Dit plan is - naast de Maasboulevard en Q4 - het derde grote stedenbouwkundige project in en rond de Venlose binnenstad.

Wonen en werken in schoenen- en kousenfabriek

Best. De drie gebouwen van de BATA-fabriek in Batadorp: van links naar rechts de schoenfabriek, het kantoor, de kousenfabriek. Foto havang(nl) wikimedia

Best - De Eindhovense woningbouwvereniging Wooninc. gaat drie panden op het terrein van schoenenfabrikant Bata in Best herbestemmen. Het is niet het enige complex dat de corporatie onder handen neemt. De schoenenfabrikant gaat een nieuwe productiehal bouwen op zijn terrein en stoot drie oude panden af. Deze monumentale gebouwen uit de jaren 30 voldoen niet aan de huidige eisen qua bedrijfsvoe-

ring, energiegebruik en duurzaamheid.

De voormalige schoenenfabriek, het kantoor en de kousenfabriek worden in opdracht van Wooninc. getransformeerd tot woningen, woonwerkruimtes en ateliers. De plannen zijn nog pril, maar de gemeente is positief en met producent Bata is in principe overeenstemming over gezamenlijke herontwikkeling. 'Voor de oude gebouwen is geen andere geschikte bedrijfsbe-

stemming. Daarom is deze herbesteding voor het bedrijf interessant', aldus directeur Henk Buursink van Wooninc. 'Een echt alternatief is er ook niet. Leeg laten staan levert niets op. Met de voorgestelde invulling, en met Wooninc. als gebruiker, heeft Bata de beste kans. Met Bata is afgesproken dat het bedrijf de grondopbrengst inzet voor de financiering van onder meer de eigen productiehal.'

Dongecentrale als erfgoed behouden

Geertruidenberg - Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant willen de Dongecentrale in Geertruidenberg en het klooster Mariadal in Roosendaal aankopen. Dit stellen zij voor aan Provinciale Staten. Samen met partners wil de provincie de twee monumentale complexen herbesteden, om zo belangrijk cultureel erfgoed voor toekomstige generaties te behouden. De provincie zet zich de komende jaren in om leegstaande kloosters, kastelen, kazernes, forten en fabrieken in Brabant te herbesteden.

De provincie wil actief meedoen én bijdragen aan het anders omgaan met Brabants erfgoed en herontwikkeling, samen met ondernemende partners. Daarom wordt de komende jaren actief gezocht naar complexen die iconen zijn in Brabant. Door herbesteding van deze

Geertruidenberg. De Dongecentrale uit 1919, de eerste Brabantse elektriciteitscentrale. De installatie is vervangen door de nabijgelegen Amercentrale. Foto Michiel1972 wikimedia

erfgoedcomplexen worden traditie en vernieuwing aan elkaar verbonden. De middelen voor deze aanpak zijn door de provincie beschikbaar gesteld uit de verkoop van de aandelen Essent. GS stellen voor de Dongecentrale in Geertruidenberg samen met de Nationale Maatschappij tot Behoud, Ontwikkeling en Exploitatie van Industrieel Erfgoed (BOEi) te kopen. BOEi is

een non-profit organisatie die zich bezighoudt met herbesteden van industrieel erfgoed. Bij deze maatschappij is veel ervaring op het gebied van herbesteden van industrieel erfgoed, zoals bij de DRU fabriek in Ulft en de Locloods in Roosendaal. De Dongecentrale is de eerste provinciale elektriciteitscentrale in Brabant. Belangrijk voor de PNEM (de voorloper van Essent), want deze centrale markeert het begin van het provinciale elektriciteitssysteem. De Dongecentrale in Geertruidenberg heeft twee rijksmonumenten: de centrale zelf en het filtergebouw. BOEi en de provincie willen de leegstaande centrale gezamenlijk aankopen en ontwikkelen. Na aankoop wordt gezocht naar tijdelijke functies om een geldstroom op gang te brengen waarmee het onderhoud van de centrale wordt betaald. Daarna wordt gezocht naar nieuwe functies. De aankoop is symbolisch, 1 euro, waarvan de provincie de helft betaalt.

Berichten

Zaandam. Het waslokaal op het Hembrugterrein voor de restauratie. Foto collectie Dubbelman

Noord-Holland

Eerste restauraties aangepakt op Hembrugterrein

Zaandam - De provincie Noord-Holland verleent subsidie voor de restauratie van drie rijksmonumenten op het Hembrugterrein te Zaandam. Noord-Holland en de gemeente Zaandam zijn beide betrokken bij de herontwikkeling van het Hembrugterrein door het RVOB (het Rijksvastgoed- en Ontwikkelingsbedrijf). De provincie vindt het belangrijk dat de cultuurhistorische waarden van het terrein behouden blijven. De restauraties dragen bovendien bij aan de revitalisering van het terrein waar de Artillerie Inrichtingen gevestigd waren. De subsidie van ruim € 500.000 is bestemd voor de restauratie van het stationsgebouw, de affuithal en het waslokaal. De restauraties zijn in het najaar van 2011 gestart en zullen medio 2012 zijn afgerond. De totale investering in de restauratie van de drie rijksmonumenten

bedraagt ruim € 1,5 miljoen euro. Hiervan neemt de rijksoverheid tweederde voor haar rekening.

Na afronding van het besluitvormingsproces bij zowel rijk, provincie Noord-Holland als gemeente Zaandam wordt binnenkort een afsprakenkader ondertekend, waarna de herontwikkeling van het Hembrugterrein daadwerkelijk kan plaatsvinden. Hembrug biedt met haar 43 hectare aan parkachtig terrein, en met ruim 50 monumentale industriële panden ruimte aan creatieve en economische bedrijvigheid, evenementen, recreatie en toerisme, dit alles met behoud van (cultuur)historische waarden. De nieuwe functies op het terrein betekenen een sterke stimulans voor de werkgelegenheid.

Zuid-Holland

Gemeente verzet zich tegen sloop watertoren

Leerdam - Als het aan het drinkwaterbedrijf Oases ligt, wordt de bekende watertoren van Leerdam gesloopt (zie Heemschut Actief oktober 2011, pagina 4). Op de plaats van de toren moeten huizen komen. De gemeente Leerdam is het niet eens met deze ontwikkeling en is naar de rechter gestapt. Het drinkwaterbedrijf heeft de toren niet meer nodig en wil de grond gebruiken om er huizen te bouwen. 'Feitelijk mag het waterbedrijf zelf bepalen wat ze met de toren doet, maar zo'n stuk geschiedenis kun je gewoon niet slopen', zegt de Leerdamse burgemeester Victor Molkenboer. De gemeente Leerdam had enkele jaren geleden een monumentenstatus aan kunnen vragen voor de toren. 'Het is echt zo stom geweest dat dat toen niet is gebeurd',

zegt Teus Meijdam, raadlid van Leerdam 2000. In de toren is een kunstwerk van ontwerper Copier verwerkt en architect Berlage was betrokken bij het ontwerp. De gemeente is nu in een juridische procedure verwickeld met het waterleidingsbedrijf over de sloop. 'We hadden namelijk een afspraak om de toren niet te slopen, er was al een projectontwikkelaar bezig te onderzoeken of er een hotel in kan komen. Plotseling krijg ik te horen dat de toren al verkocht is aan een investeerder, die er meer geld voor geeft', aldus burgemeester Molkenboer. Zolang de juridische procedures lopen blijft de toren nog wel staan. Men acht echter de kans groot dat de gemeente de rechtszaak verliest en dat de markante watertoren van Leerdam verdwijnt.

Leerdam. De watertoren uit 1929 voegt zich goed in de stad. Foto Quistnix wikimedia

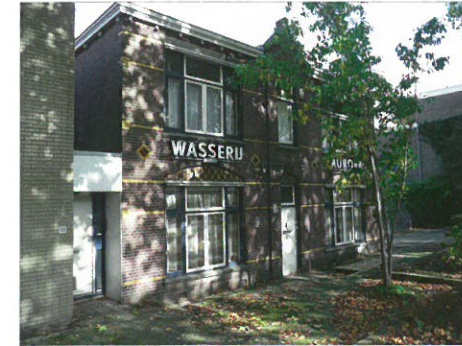
Studenten betrekken Wasserij Aurora

Utrecht - De gebouwen van de vroegere wasserij van de firma Aurora aan de Koningsweg 62 krijgen een nieuwe bestemming als huisvesting voor studenten. In het bedrijfscomplex komen 62 studentenwoningen en op het terrein komen verder nog zes starterswoningen.

Wasserij Aurora werd opgericht in 1856 door de Utrechtse ondernemer Spierenburg, op een locatie aan het Lauwerecht. In 1870 verhuist het bedrijf naar het huidige adres aan de Koningsweg. In 1900 wordt de naam van het bedrijf gewijzigd in 'Stoomwasscherij Aurora/W. Spierenburg en Zn.' In 2006 neemt Lips Textiel Service het bedrijf over, waarna in 2008

de vestiging in Utrecht wordt gesloten.

De gebouwen van de wasserij zijn voor een deel op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatst. Het complex bestaat uit de eigenlijke wasserij, met aan de straatzijde het kantoor annex de directeurswoning. Het niet-monumentale bedrijfs-gedeelte zal worden gesloopt en vervangen door nieuwbouw met een vergelijkbaar volume als het oude bouwdeel. De verbouwing en herbestemming wordt uitgevoerd in opdracht van de nieuwe eigenaar, woningcorporatie SSH. Het Aurora-terrein is van cultuurhistorisch belang, want het is het laatste nog behouden gebleven authentieke wasserijbedrijf in de gemeente Utrecht.

Utrecht. Het hoofdgebouw van de monumentale wasserij Aurora. Foto Marcel Overbeek

Literatuur

Hans Bonke. *Amsterdamse pakhuizen, 16de - 20ste eeuw*. Zutphen, De Walburg Pers, 2011. 255 p., ill., lit. opgave, reg. ISBN 978 90 5730 733 2
Prijs € 39,50.

Er is reeds veel over Amsterdam geschreven, soms wordt er nog een witte vlek opgevuld. Zo ook met dit boek over de Amsterdamse pakhuizen. Het laatste boek over dit onderwerp, een Duitstalige publicatie, dateert alweer uit 1928! De auteur van 'Amsterdamse pakhuizen', Hans Bonke, voor industrieel-erfgoed liefhebbers geen onbekende, heeft een zeer interessant en informatief boek over dit onderwerp het licht doen zien. In tegenstelling tot eerdere studies ligt hier het zwaartepunt niet op de kunsthistorie, maar wordt er een samenhangend beeld gegeven van de sociaal-economische geschiedenis, de ontwikkeling van de stad en de architectuur. Tot in de begin jaren zestig van de vorige eeuw wisten de pakhuizen veelal nog hun oorspronkelijke functie te behouden. Daarna werd het werken

langzamerhand vanuit het centrum en de oude havengebieden verplaatst naar nieuwe industrieterreinen met moderne opslagmogelijkheden. Het gaat in deze studie niet alleen om pakhuizen uit de zeventiende en achttiende eeuw in het centrum maar ook om de vemen, pakhuizen die gebouwd werden na de aanleg van het Noordzeekanaal en de uitbreidingen van de haven na 1876. Tot slot wordt aandacht besteed aan de herbestemming van pakhuizen. Als startpunt van deze zoektocht naar herbestemming mag genoemd worden het Oude Entrepotdok dat tussen 1980 en 1985 getransformeerd werd. Ook hebben acties van de kraakbeweging er toe geleid dat niet direct alles plat ging. Het oostelijk havengebied kon veranderen in een soort kopie van de Londen Docklands. Deze transformatie trok veel buitenlandse belangstelling. Het boek besluit met een catalogus van vijfhonderd pakhuizen die met foto besproken worden. Het boek is mooi vormgegeven. Een belangrijke aanwinst in de literatuur over industrieel erfgoed in de hoofdstad.

Colofon Industria in Heemschut

Industria is de nieuwsbrief van de Stichting Federatie Industrieel Erfgoed Nederland (FIEN). FIEN zet zich sinds 1984 in voor het behoud van industrieel erfgoed in Nederland. Bij FIEN zijn 65 lokale en regionale stichtingen en verenigingen aangesloten.

Website
www.industrieel-erfgoed.nl

Redactieadres Industria
Redactie Industria
p/a Marcel Overbeek
Noteboomstraat 61
8021 WR Zwolle

Mailadres
industria@industrieel-erfgoed.nl

Literatuur

Jo de Ridder. *Van timmerwinkel tot stadsmonument; markante blikvanger Scheldekwartier Vlissingen*. Vlissingen, Stichting Stadsherstel Vlissingen, 2011. 104 blz., ill., lit. opg. ISBN 978-90-818355-0-3. Prijs: € 16,95.

Sinds de sluiting van de Scheldewerf in het hart van Vlissingen, is een grootschalige herontwikkeling van dit industriegebied in gang gezet. Tot de weinige industriële monumenten die behouden bleven hoort de voormalige timmerfabriek van de werf, die in 1916 werd gebouwd aan de Koningsweg. In deze fabriek werden de houten betimmeringen en meubels gefabriceerd voor het interieur van de grote passagiers-

schepen, die vanaf het begin van de 20e eeuw tot 1953 hier werden gebouwd. Vooral de passagiersschepen voor Nederlands-Indië werden op de werf gebouwd, met beroemde namen als de Dempo, de Slamet en de Indrapoera. De timmerfabriek werd gebouwd als een modern, in beton opgetrokken hoogbouw met een constructie van paddestoelvloeren, een voor die tijd modern en vooruitstrevend ontwerp. De fabriek is gebouwd door de Hollandse Beton Maatschappij, opgericht in 1902. Na de sluiting van de werf raakt het complex in verval, en er wordt in 1986 zelfs al een sloopvergunning afgegeven. In 2005 wordt het terrein met de fabriek door de gemeente aangekocht,

en krijgt de fabriek een beschermde status. In 2010 is de timmerfabriek gerestaureerd. Momenteel wordt nog gezocht naar nieuwe gebruikers. In dit boek beschrijft oud-werknemer Jo de Ridder de bouwgeschiedenis van de timmerfabriek, vanaf de ontwerpfase tot de voltooiing van de restauratie in 2011. Ook is er aandacht voor de werkomstandigheden in de fabriek en de arbeiders die er gewerkt hebben. Het boek is rijk voorzien van illustraties, foto's, bouwtekeningen en bestekgegevens, met bijlagen met personeelslijsten en een chronologisch overzicht van de belangrijkste feiten in de geschiedenis van de fabriek.

J.J. Havelaar en P. Nijhof. *Tekens aan de wand; geschilderde muurreclames in Nederland*. Rotterdam, Trichis Publishing, 2012. 175 blz., ill., lit. opg. ISBN 978-949-0608-14-9. Prijs € 29,95

Arnhem heeft een aantal beeldbepalende beken en sinds de grote uitbreidingen in Arnhem-Zuid snijdt de Nederrijn de stad middendoor. In deze publicatie wordt aandacht besteed aan de relatie van de stad met het water en aan de watermonumenten in het bijzonder. Aan Arnheims beken stonden watermolens die energie leverden voor het produceren van gebruiksgoe-

deren zoals papier, bier en kruit. Later kwamen er wasserijen en bleekvelden. Beken waren ook de romantische spil in het ontstaan van landgoederen, waarbij molens plaatsmaakten voor watervallen, fontein en vijvers. In de negentiende eeuw verdwenen de beken en grachten uit het stadsbeeld wegens toenemende vervuiling. Arnhem streefde al vroeg naar een vaste Rijnbrug, als opvolger van de eeuwenoude schipbrug, maar kreeg zijn eerste verkeersbrug pas in 1935. De geschiedenis van deze brug was dramatisch tengevolge van de gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog (Slag om

Arnhem), maar in 1950 werd de huidige versie van de brug heropend. Dat was het begin van de sprong naar Zuid, samen met de achter een nieuwe dijk gebouwde wijk Malburgen. Na 1950, in de Koude Oorlog werd bij Arnhem een militair stuwwerk met caisson aangelegd bij de rivier. In crisistijd kon hiermee de rivier worden afgesloten, waardoor een groot gebied onder water zou komen te staan, de 'Ijssellinie'. De restanten van deze linie worden in het boek beschreven, evenals voorbeelden van sluizen, waterpartijen, bruggen, pompgebouwen en gemalen.

Egbert Hoogenberk, Hans Ibelings, Ileen Montijn en Huub Thomas. *Harmonische architectuur. Bouwen voor de lange duur*. Zutphen, Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, 2011. 256 blz., ill., ISBN 978-90-5730-763-8. Prijs : euro 29,50.

In dit overzichtswerk presenteert architect Egbert Hoogenberk een keur aan bouwwerken die mede door zijn bureau zijn hersteld of gerenoveerd. Hoogenberk staat al jaren bekend als een architect die het harmonische bouwen hoog in zijn vaandel heeft staan. Uitgangspunt bij de visie van Hoogenberk is het adagium om zoveel mogelijk onderdelen van oude bouwdelen en constructies te handhaven bij herstel en deze slechts in hoogst noodzakelijke gevallen te vervangen door nieuwe materialen. Deze duurzaam herstelle filosofie draagt Hogenberk al vele jaren

uit in de door hem gerealiseerde restauratieprojecten, maar ook in de door hem ontworpen nieuwbouwprojecten. Een tastbaar bewijs voor deze visie is het door hem gerenoveerde landhuis 'Voorstonden' bij Brummen in Gelderland. Als een eenmansbedrijfje gestart in 1977, bouwde hij zijn bureau uit tot een onderneming met twintig medewerkers. In dit boek presenteert Hogenberk een imposant overzicht van door zijn bureau gerealiseerde restauratie en nieuwbouwprojecten. Het boek geeft daarmee ook een staalkaart van de gewijzigde inzichten in de restauratietechniek en het behoud van bestaande gebouwen door deze een nieuwe functie te geven. Naast dit overzicht, geïllustreerd met vele afbeeldingen, wordt in deze publicatie ook aandacht besteed aan de restauratie en bouwfilosofie zoals Hoogen-

berk deze toepast, een overzicht van mislukte herbestemmingsprojecten, de toegepaste restauratietechnieken, en het uitbreiden van monumentale gebouwen met nieuwbouw. De beschreven objecten worden beknopt gepresenteerd, van enkele grotere projecten worden uitgebreidere beschrijvingen gegeven. Ook worden enkele bedrijfspanden beschreven, waaronder de renovatie van de Schaatsenfabriek van de Fa. Nooitgedagt in IJlst, en het hoofdkantoor van Akzo in Arnhem. Een indrukwekkend boek, met een grote hoeveelheid beschreven gebouwen, dat een goed overzicht biedt van wat er sinds 1977 aan monumentale gebouwen in Nederland is hersteld en een nieuwe functie heeft gekregen. Helaas ontbreekt een plaatsnaamregister.